

Tien stromen uit de civiele samenleving in Vlaanderen en Brussel

— Marc Jans

socius.
steunpunt sociaal-cultureel werk

inhoud

1 Sociaal-cultureel volwassenenwerk in Vlaanderen en Brussel p. 4
1.1 Even terug in de tijd p. 5
1.2 De sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk p. 6

2 Een divers pallet aan activiteiten en organisaties p. 8
2.1 Verschillende activiteiten en praktijken p. 9
2.2 Tien stromen in het sociaal-cultureel volwassenenwerk p. 11
2.3 Focussen op een doelgroep, een maatschappelijk thema of een regio p. 13
2.4 Divers naar grootte p. 14

3 Actieve brugers dragen bij aan de ontwikkeling van de samenleving p. 16
3.1 Burgers aan zet p. 17
3.2 Maatschappelijke ontwikkelingen in het vizier p. 20
3.3 Een eigen 'sociaal-culturele' bijdrage aan de samenleving p. 20
3.4 Samenwerken en netwerken p. 22

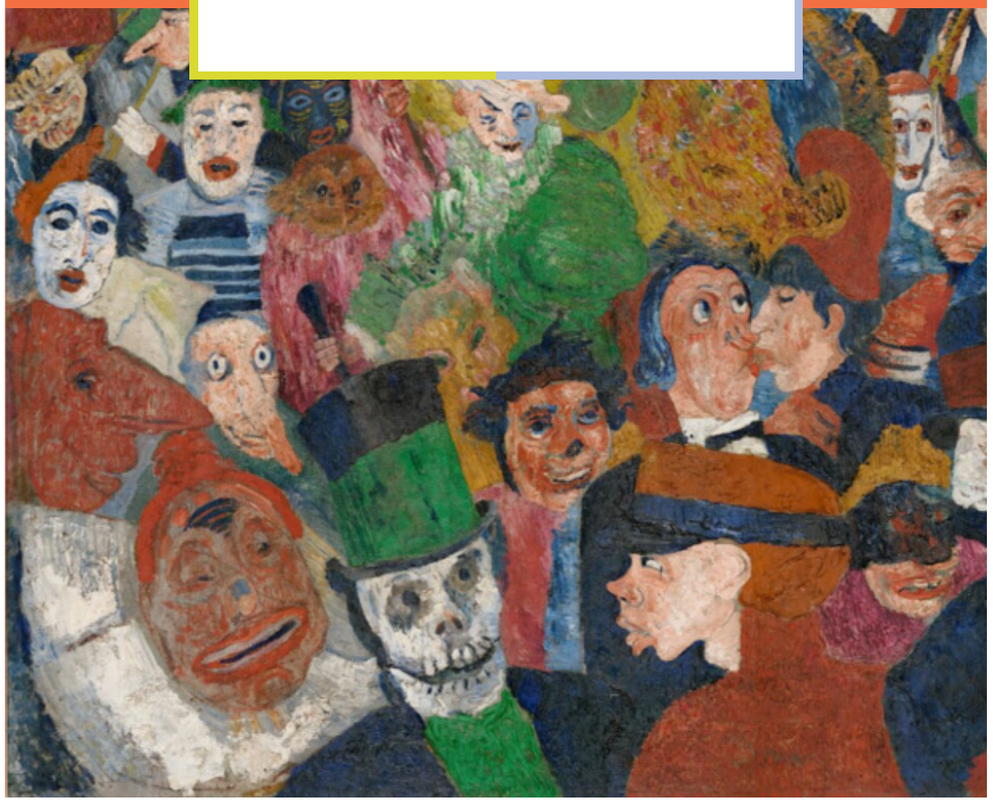
4 Bronnen p. 24

inleiding

Over heel de wereld zetten burgers zich elke dag opnieuw in voor een betere toekomst. Dat doen ze op het maatschappelijk middenveld, in een breed scala aan onafhankelijke organisaties, groepen en bewegingen. Soms zijn dat losse verbanden, dan weer sterk georganiseerde structuren. Denk bijvoorbeeld aan spontane burgeracties, buurtcomités, actiegroepen die ijveren voor een leefbare omgeving, milieuverenigingen die aan natuurbeheer doen, vakbonden die voor betere arbeidsvoorwaarden pleiten, verenigingen die vrijetijdsactiviteiten voor hun leden organiseren en vormingsinstellingen die competenties van burgers aanscherpen. Op dat maatschappelijk middenveld handelen burgers vrij en zelfstandig. Ze engageren en verenigen zich vrijwillig en op eigen initiatief. Ze zijn gedreven door interesses, waarden, overtuigingen en ambities die ze belangrijk vinden, onder elkaar delen en samen willen realiseren. Ze zijn niet uit op economische winst noch op puur eigen belang. Op dat middenveld gaan ze aan de slag met maatschappelijke vraagstukken, formuleren ze voorstellen voor de inrichting van de samenleving en zetten ze zich in voor collectieve belangen. Dat maakt van het maatschappelijk middenveld een uitgelezen plaats om te participeren, een plaats waar burgers actief mee vorm geven aan de samenleving.

1

Sociaal-cultureel volwassenenwerk in Vlaanderen en in Brussel

1 Sociaal-cultureel volwassenenwerk in Vlaanderen en Brussel[1]

1.1 Even terug in de tijd

Dat maatschappelijk middenveld is voortdurend in beweging. De specifieke context en maatschappelijke en economische ontwikkelingen brengen eigen vormen van civiel actorschap met zich mee. Ook in Vlaanderen en Brussel beïnvloeden die context en dynamieken de beweegredenen en werkwijzen van burgers die er vandaag het heft in eigen handen nemen.

Al sinds de tweede helft van de 19de eeuw koppelden 'cultuurfondsen' cultureel engagement in Vlaanderen aan basiswerkingen met een sterk emancipatorisch karakter. Onder de noemer 'volksverheffing' hebben elitegroepen zich toen ingezet voor de ontwikkeling en bevrijding van het Vlaamse volk. Later, in de 20ste eeuw, kwamen daar nog nieuwe cultuurfondsen met een eigen politiek ideologische kleur bij. Tot op vandaag zijn die fondsen nog steeds actief in Vlaanderen en Brussel.

Eind 19de, begin 20ste eeuw ontstonden in Vlaanderen de eerste standenorganisaties voor arbeiders en boeren. Sindsdien binden katholieke, socialistische en liberale stromingen grote groepen burgers aan zich. De verzuiling die zo haar intrede deed, gaf mensen kansen om zich van wieg tot graf te verenigen met gelijkgezinden. Boeren, arbeiders, middenstand, ouderen, mannen, vrouwen … allemaal kenden ze hun eigen verenigingen. Zo was het middenveld in Vlaanderen voornamelijk georganiseerd en verdeeld rond economische, levensbeschouwelijke of religieuze kwesties. Tot op vandaag vinden heel wat verenigingen daar nog hun oorsprong, ook al nemen ze ondertussen nieuwe vormen aan.

Na de Tweede Wereldoorlog startten volkshogescholen met 'volksontwikkelingswerk' in Vlaanderen. Ze organiseerden intensief vormingswerk om burgers te vormen en te informeren. En sinds de jaren '60 brengen nieuwe sociale bewegingen mensen samen rond specifieke thema's: feminisme, milieu, vrede, mensenrechten, gender, armoede, dierenrechten, circulaire economie … Ze introduceerden een andere manier om bur-

---

1 Sinds 1970 evolueerde België tot een federale structuur met verschillende overheidsinstanties, elk met eigen bevoegdheden verdeeld over verschillende territoriale eenheden. De bevoegdheid over het nederlandstalige sociaal-cultureel werk behoort toe aan de Vlaamse Gemeenschap, ook over het Nederlandstalige sociaal-cultureel werk in het tweetalig Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

gers te mobiliseren, aan politieke agendasetting te doen en de samenleving mee vorm te geven.

Waar het maatschappelijk middenveld bloeit, tref je initiatiefnemende burgers, politieke betrokkenheid, sociale cohesie en diverse vormen van solidariteit. Dat maakt het maatschappelijk middenveld ook voor overheden interessant en relevant. In een goed functionerende democratie erkent de overheid de onafhankelijkheid van civiele actoren, ook als hun inzet oppositie tegen het overheidsbeleid inhoudt. Een overheid kan zelfs investeren in het maatschappelijk middenveld. Zo besliste de Belgische staat al in maart 1967 om activiteiten van nationale en regionale organisaties – toen nog met 'Nederlandstalige volksontwikkeling' als doel – te subsidiëren. Met de geleidelijke invoering van een federale structuur in België, kregen daaropvolgend verenigingen (1975) en instellingen (1978) een wettelijk kader voor erkenning en subsidiëring door de Vlaamse Gemeenschap. Dat was het begin van een voortdurende zoektocht van de Vlaamse overheid om sociaal-cultureel volwassenenwerk in het Nederlandse taalgebied, met inbegrip van Brussel, mee mogelijk te maken.

Die zoektocht gaat samen met opeenvolgende regelgevingen (decreten van 1995, 2003, 2017 en 2023). In die decreten beschouwt de Vlaamse overheid sociaal-cultureel volwassenenorganisaties als vrijwillige en autonome organisaties van burgers die samen vorm willen geven aan de samenleving. In de loop van 2019 keurde de Vlaamse overheid 131 subsidieaanvragen goed waarvoor ze tussen 2021 en 2025 jaarlijks 70.589.668,09 euro uittrekt. Samen met nog heel wat andere organisaties zijn ze actief op het middenveld in Vlaanderen en Brussel.

Hier zoomen we specifiek in op die 131 organisaties die met een gunstig gevolg een subsidieaanvraag indienden en tien stromen vertegenwoordigen in de civiele samenleving in Vlaanderen en Brussel. Daarvoor gebruiken we een uitgebreide kwalitatieve en kwantitatieve analyse van de 131 subsidieaanvragen (Jans en Van Gucht, 2022).

1.2 De sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Het Vlaams decreet 'sociaal-cultureel volwassenenwerk'[2] vertrekt vanuit een civiel perspectief en erkent daarmee de autonomie van sociaal-cultureel volwassenenorganisaties die zelf hun agenda en strategie bepalen. Het zijn geen voorzieningen die bedoeld zijn om het eigen overheidsbeleid uit te voeren. De Vlaamse overheid gaat er vanuit dat

2 Besluit van de Vlaamse Regering betreffende de uitvoering van het decreet van 7 juli 2017 houdende de subsidiëring en erkenning van het sociaal-cultureel volwassenenwerk.

sociaal-cultureel volwassenenorganisaties intrinsiek waardevol zijn en een eigen rol in de democratische samenleving spelen. In de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk kunnen burgers autonoom en in de organisatievorm en werking die zij zelf verkiezen hun stem laten horen, tenminste zolang ze met respect voor de mensenrechten bijdragen aan een democratische, duurzame, inclusieve en solidaire samenleving.

Sociaal-cultureel volwassenenorganisaties zijn actief in de civiele samenleving. Ze maken van private kwesties van mensen een publieke zaak, bewegen staat of markt in de door hen gewenste richting, sporen burgers aan tot andere keuzes in hun manier van leven of vormen gemeenschappen van mensen die onderling iets delen. Met hun praktijken en activiteiten leggen ze verbanden tussen de leefwereld van hun doelgroepen en maatschappelijke instellingen en systemen. In ruil voor subsidies van de Vlaamse overheid geven ze aan op welke maatschappelijk relevante vraagstukken ze inspelen, welke doelen ze in antwoord daarop voor ogen houden en welke handelingslogica ze voor een periode van vijf jaar zullen volgen. De subsidies die ze daarvoor kunnen inzetten, moeten ze resultaatgericht en verantwoord aanwenden. Ook dat moeten ze in hun subsidieaanvraag onderbouwen.

Op 25 september 2020 besloot de Vlaamse regering 131 organisaties te subsidiëren. Die organisaties krijgen middelen om voor de periode van 2021 tot en met 2025 in het Nederlandse taalgebied (al dan niet met inbegrip van het tweetalige gebied Brussel-Hoofdstad) of in een regio[3], een sociaal-culturele werking voor volwassenen verder te zetten of te ontplooien. Die 131 goedgekeurde subsidieaanvragen bevatten een schat aan informatie over het sociaal-cultureel volwassenenwerk in Vlaanderen en Brussel. In zo'n dossier expliciteren organisaties hoe ze als civiele actor naar de samenleving kijken, hoe ze zich in die samenleving positioneren, welke ambities ze hebben, hoe ze die ambities willen realiseren en hoe ze zich organiseren om daarin te slagen.

3 Een regio is een aaneengesloten geografisch gebied met meerdere gemeenten uit Vlaanderen of het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en met een eigen sociaal, cultureel, economisch, demografisch en institutioneel karakter.

2

Een divers palet aan activiteiten en organisaties

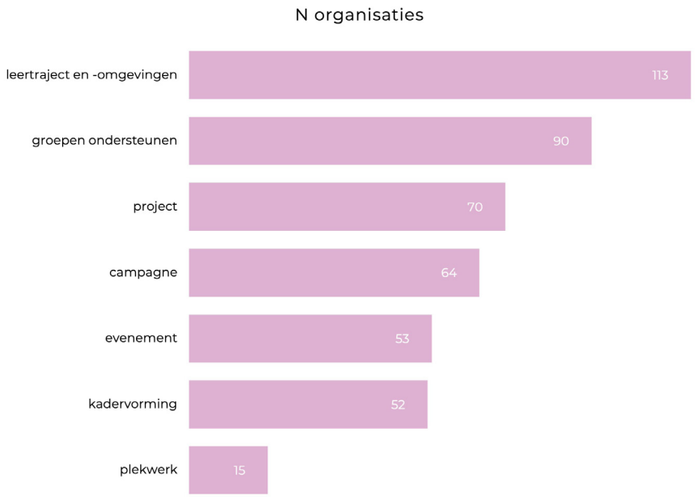

2 Een divers palet aan activiteiten en organisaties

Begin 2021 telde de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk in Vlaanderen en Brussel 131 unieke organisaties. Ook al plaatsen alle 131 sociaal-cultureel volwassenorganisaties burgers centraal in hun werking, toch zijn die civiele actoren zeer verschillend naar activiteiten, vormen, inhouden en doeloriënteringen. Die verscheidenheid is een rijkdom, maar maakt het tegelijkertijd moeilijk om een eenduidig en helder beeld van de sector te schetsen. Wat doen ze allemaal? Hoe positioneren ze zich in de samenleving? Waarvoor zetten ze zich zoal in? En met welke middelen doen ze dat?

2.1 Verschillende activiteiten en praktijken

Via activiteiten en sociaal-culturele praktijken geven sociaal-cultureel volwassenenorganisaties heel concreet vorm aan hun civiel actorschap. In de subsidieaanvragen alleen al rapporteren ze over maar liefst 67 verschillende vormen van activiteiten. Die veelheid en diversiteit aan vormen typeren hun creativiteit en vindingrijkheid. Op zichzelf staande activiteiten komen zelden voor. Meestal volgen verschillende activiteiten elkaar op in een logische aaneenschakeling. Dan spreken we over sociaal-culturele praktijken: dat zijn doelgerichte veranderingsprocessen die leiden tot betekenisgeving en ontwikkeling van individuen, groepen en gemeenschappen en die bijdragen aan de opbouw van een democratische, solidaire, inclusieve en duurzame samenleving. Maar ook die sociaal-culturele praktijken zijn erg verschillend. We ontwaren zeven types praktijken in het werkveld.

Figuur 1: Sociaal-culturele praktijken en het aantal organisaties dat daarover rapporteert

Leertrajecten en -omgevingen zijn een klassieke praktijk in het sociaal-cultureel volwassenenwerk en zijn nog steeds zeer actueel. In leertrajecten en -omgevingen worden verschillende vormen van leren met elkaar verbonden: kennis verwerven, vaardigheden opdoen, houding ontwikkelen, kritisch reflecteren, experimenteren …

Heel wat sociaal-cultureel volwassenenorganisaties ondersteunen ook verschillende soorten groepen. Ze versterken bestaande lokale groepen, experimenteren met nieuwe groepen of ondersteunen thema- en projectgroepen.

70 organisaties rapporteren over projecten in hun subsidieaanvraag. Vaak zijn dat projecten om kansengroepen bij hun werking te betrekken of om te experimenteren met nieuwe antwoorden op maatschappelijke vraagstukken.

Met campagnes informeren of beïnvloeden ze een breed publiek of een specifiek doelgroep.

Meer en meer observeren we ook evenementen zoals netwerkevenementen, events of festivals. Evenementen krijgen vorm via een reeks van voorafgaande en voorbereidende activiteiten en krijgen op een welbepaald moment een orgelpunt op één of op verschillende locaties. Zo'n orgelpunt moet enthousiasme en energie uitstralen. Dan ligt de focus op een sprankelende, wervende en aangename beleving voor het breed publiek of de doelgroep. Evenementen krijgen in vergelijking met leertrajecten en -omgevingen, campagnes en projecten eerder relatief recent aandacht in het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Het belang van beleving komt via de cultuursector en de toeristische sector overgewaaid. Activiteiten met een zekere belevingswaarde trekken vandaag sterker de aandacht en bereiken een breder publiek. Sommige sociaal-cultureel volwassenenorganisaties waarschuwen zelf in hun subsidieaanvraag voor een eenzijdige en overtrokken focus op beleving.

Met kadervorming ondersteunen tal van sociaal-cultureel volwassenenorganisaties hun vrijwilligers. Steeds vaker gebruiken ze daarvoor trendy begrippen zoals 'vrijwilligersacademie'. Soms ligt de focus op het verbinden van vrijwilligers met de missie, visie en strategie van de organisatie. Een andere keer op het ontwikkelen van de missie, visie en strategie samen met vrijwilligers.

Een beperkt aantal organisaties benadrukt in haar handelingslogica het belang van plaats. Ze organiseren activiteiten waarmee ze een 'ideale' plek inrichten om vervolgens uiteenlopende activiteiten op die specifieke plek te organiseren. Misschien is het te vroeg om al te spreken over plekwerk als een geëigende sociaal-culturele praktijk. De organisaties die daarover rapporteren, hanteren wel een heldere handelingslogica en gebruiken daarbij recente concepten uit het sociale domein zoals tijdelijke invulling, safe places en outreachend werken.

2.2 Tien stromen in het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Tot wat moeten al die activiteiten en praktijken leiden? In hun missieverklaring drukken alle 131 sociaal-cultureel volwassenenorganisaties uit hoe ze hun rol en verantwoordelijkheid in de civiele samenleving opvatten en welke waarden ze daarbij belangrijk vinden. Samen met hun strategische doelstellingen voor de periode van 2021 tot en met 2025 laten die missies ons toe om de eigenheid van elke organisatie te achterhalen. Dat geeft ons een zicht op de verschillende maatschappelijke thema's en bijhorende doelen die die organisaties bewegen. We kunnen ze in tien stromen groeperen:

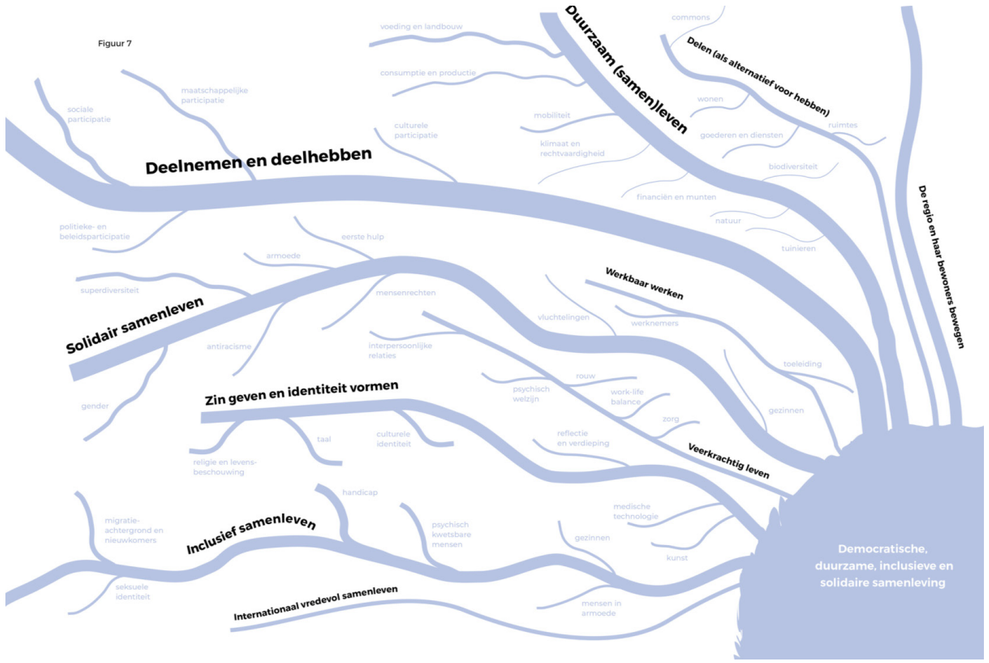
- *De regio en haar bewoners bewegen*:
  in deze stroom situeren we 13 regionale organisaties, de Avansa's. Zij zetten in op collectieve vormingsprocessen en sociaal-culturele participatie op maat van de eigen regio met haar eigen sociale, culturele, economische, demografische en institutionele kenmerken.
- *Deelnemen en deelhebben*:
  organisaties die in hoofdzaak inzetten op het bevorderen van sociaal-culturele participatie. We komen verder in deze tekst nog terug op sociaal-culturele participatie, een van de doelstellingen van de Vlaamse overheid met het decreet 'sociaal-cultureel volwassenenwerk'.
- *Solidair samenleven*:
  organisaties die solidariteit bevorderen en daartoe meerdere doelgroepen of actoren betrekken en aanspreken.
- *Inclusief samenleven*:
  organisaties die sterk focussen op een specifieke doel- of kansengroep en de maatschappelijke positie en structurele kansen van en voor die doel- of kansengroep centraal stellen.
- *Duurzaam (samen)leven*:
  organisaties die inzetten op een transitie naar een duurzame samenleving.
- *Delen (als alternatief voor hebben)*:
  organisaties die deelinitiatieven ontwikkelen of bouwen op het gedachtegoed van de commons.
- *Zin geven en identiteit vormen*:
  organisaties die aan de slag gaan met religieuze of culturele zin- en betekenisgeving.

- *Veerkrachtig leven*:
  organisaties die sterk inzetten op persoonlijke ontwikkeling als hefboom voor diverse vormen van actief burgerschap.
- *Werkbaar werken*:
  organisaties die samen met werknemers en werkzoekenden inzetten op tewerkstelling en werkbaar werk.
- *Internationaal vredevol samenleven*:
  organisaties die zich verhouden tot conflicten tussen en in natiestaten.

Onderstaande figuur geeft een beeld van die tien stromen die samen bijdragen aan het doel van het decreet: "*de versterking van een duurzame, inclusieve, solidaire en democratische samenleving*". De dikte van elke stroom weerspiegelt de mate waarin die stroom in de sector voorkomt. Voor acht van de tien stromen kunnen we – opnieuw op basis van de missie en de strategische doelen – verdere nuanceringen aanbrengen en nog meer specifieke thema's en doeloriënteringen duiden.

In totaal onderscheiden we 45 types sociaal-cultureel volwassenenorganisaties (twee stromen plus acht stromen met samen nog eens 43 zijstromen). Ook dat beeld illustreert de grote verscheidenheid in de sector.

Figuur 2:
Tien stromen in het sociaal-cultureel volwassenenwerk in Vlaanderen en Brussel

2.3 Focussen op een doelgroep, een maatschappelijk thema of een regio

Uit de inhoudsanalyse van de missieverklaringen en strategische doelen van 118 organisaties met een werking in heel Vlaanderen, eventueel met inbegrip van Brussel, leren we dat ze hoofdzakelijk gericht zijn op een specifieke doelgroep dan wel op een maatschappelijk thema. De sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk telt ongeveer evenveel doelgroep- (57) als themaorganisaties (61).

Doelgroeporganisaties zetten zich in voor een specifieke groep in de samenleving en expliciteren dat ook in hun missie. Vandaag kennen deze doelgroepen hun eigen organisaties in Vlaanderen en Brussel: personen met een migratieachtergrond, ouderen, vrouwen, werknemers, personen met een psychische kwetsbaarheid, mensen in rouw, LGBTQIA+, mensen met een beperking, gezinnen, plattelandsbewoners, mensen met een ziekte, zorgbehoevenden en hun mantelzorgers, mensen in armoede, vluchtelingen en mensen die de Vlaamse identiteit uitdragen.

Themaorganisaties focussen op een specifiek maatschappelijk vraagstuk en stellen dat centraal in hun missie. De 61 themaorganisaties zetten zich in voor een divers spectrum van maatschappelijke kwesties: mobiliteit, duurzame voeding, grondstoffen en duurzaamheid, wonen, klimaat, natuur, landgebruik, ecologisch tuinieren, leegstand, eerlijke handel, duurzaam consumeren, stilte, mensenrechten, armoede en uitsluiting, racisme, etnisch-culturele diversiteit, geletterdheid, genderdiversiteit, werk, politieke besluitvorming, (Europees) burgerschap, crowdfunding, delen als alternatief voor hebben, alternatieve munten, gezondheid, veerkracht, relationeel geweld, medische technologie, wereldvrede, religie en levensbeschouwing, kunst en cultuur en vrije tijd. Met die thema's richten ze zich tot een breed publiek. Om het draagvlak voor hun thema en hun invloed in het maatschappelijk debat te vergroten, organiseren ze soms ook activiteiten gericht op specifieke doelgroepen.

Van de 131 organisaties uit de sector focussen er 13 – in overeenstemming met hun decretale opdracht – op een door de overheid afgebakende regio in het Vlaamse Gewest en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Ze zetten zich in voor de diverse bewoners(groepen) en staan open voor de onderwerpen uit de publieke agenda van hun specifieke regio.

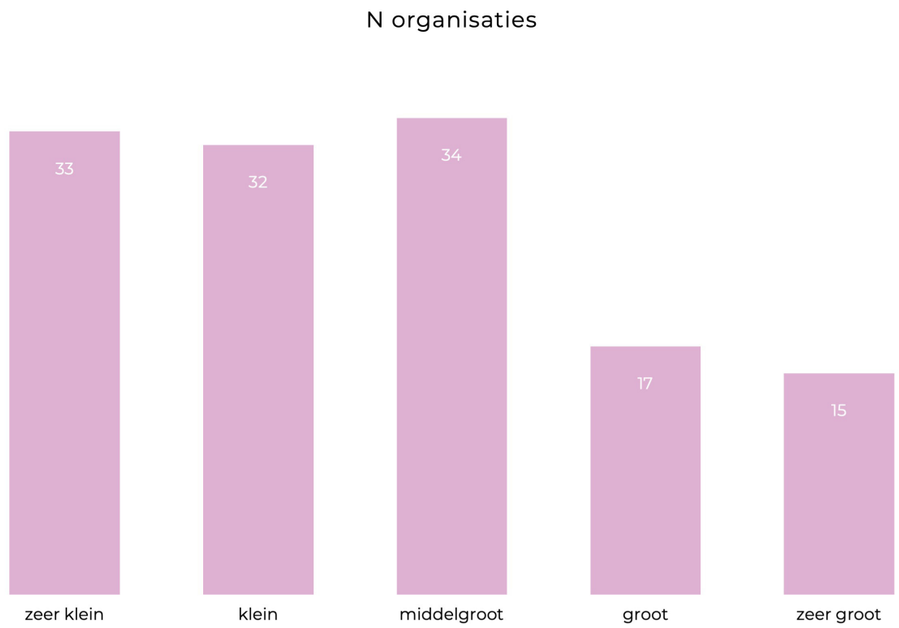
Het decreet 'sociaal-cultureel volwassenenwerk' voorziet voor die 13 regionale organisaties een aparte subsidieregeling: a rato van het aantal inwoners uit hun regio krijgen ze middelen om in te spelen op de specifieke maatschappelijke dynamieken en ontwik-

kelingen in hun regio. Daarmee moeten ze bijdragen aan een duurzame, inclusieve, solidaire en democratische samenleving. Daartoe werken ze voor een breed publiek en ondernemen ze, waar nodig, doelgroepspecifieke initiatieven.

2.4 Divers naar grootte

Om al die activiteiten over al die verschillende thema's en gericht op uiteenlopende doelgroepen te organiseren, beschikken sociaal-cultureel volwassenenorganisaties over middelen. Ook daarin verschillen ze van elkaar. Op basis van hun gemiddelde begrote jaarinkomsten voor de periode 2021-2025 tellen we 32 relatief grote (groot en zeer groot) organisaties in de sector. Zij begroten een gemiddeld jaarinkomen (subsidies en andere inkomsten) van 1.400.000 tot 22.400.000 euro. Zo goed als de helft van de organisaties (65) zijn eerder klein (zeer klein en klein) en rekenen op een jaarinkomen van 405.000 tot 672.000 euro. Daartussen tellen we 34 middelgrote organisaties die gemiddeld tussen 672.000 en 1.400.000 euro per jaar begroten.

Figuur 3:
Verdeling van sociaal-cultureel volwassenenorganisaties naar relatieve grootte op basis van gemiddelde begrote jaarinkomsten 2021-2025

Dit overzicht toont een ongelijke spreiding naar relatieve grootte in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. We tellen een minderheid aan grote organisaties (groot tot zeer groot) en relatief veel kleinere organisaties (klein tot zeer klein). Al die organisaties besteden het grootste deel (ongeveer 3/4) van hun middelen aan de inzet van mensen. Dat zijn vooral beroepskrachten, en soms ook vrijwilligers.

3

Actieve burgers dragen bij aan de ontwikkeling van de samenleving

3 Actieve burgers dragen bij aan de ontwikkeling van de samenleving

In 131 erg verschillende organisaties, verdeeld over tien stromen, spelen actieve burgers in op tal van ontwikkelingen en tendensen in de samenleving. Op basis van collectieve arrangementen, participatie en vrijwillige inzet dragen ze in Vlaanderen en Brussel bij tot een democratische, duurzame, solidaire en inclusieve samenleving. Daartoe ontplooien ze heel wat samenwerkingsverbanden en engageren ze zich in netwerken.

3.1 Burgers aan zet

47 organisaties benadrukken zeer expliciet dat betrokken burgers de ambities en strategieën van hun organisatie bepalen. Voor hen zijn burgers aan zet en stelt de organisatie met haar beroepskrachten zich ondersteunend op. Ook in de andere sociaal-culturele volwassenenorganisaties spelen groepen burgers en vrijwillige burgers een bepalende rol.

Collectieve arrangementen

De subsidieaanvragen zijn doordrongen van de noties ‘groepen’, ‘verenigingen’, ‘gemeenschappen’ en aanverwante begrippen. De termen ‘groepen’ en ‘gemeenschappen’ behoren tot de meest gebruikte termen uit de 131 subsidieaanvragen. In die aanvragen tellen we maar liefst 7.351 keer het woord ‘groepen’, 2.672 keer ‘afdelingen’, 4.883 keer ‘verenigingen’ en 3.731 keer ‘gemeenschap’ en ‘gemeenschappen’. Kortom, het collectieve voert de boventoon in de subsidieaanvragen. Dat sluit goed aan bij eerdere observaties over het onderscheid tussen sociaal werk en het meer specifieke sociaal-cultureel werk als onderdeel daarvan. In het brede sociale domein vertrekken heel wat sociale professionals van individuele vragen en noden. Waar zinvol hebben ze ook oog voor de collectieve elementen en processen die daarbij een rol spelen. Bij sociaal-cultureel werkers is het eerder omgekeerd. Ze werken met groepen en aan collectieve arrangementen. Daarbij hebben ze ook oog voor individuele vragen en persoonlijke ontwikkeling (Spierts, 2015). Via collectieve arrangementen van burgers presenteert het sociaal-cultureel volwassenenwerk zich als actor in de samenleving.

Participatie troef

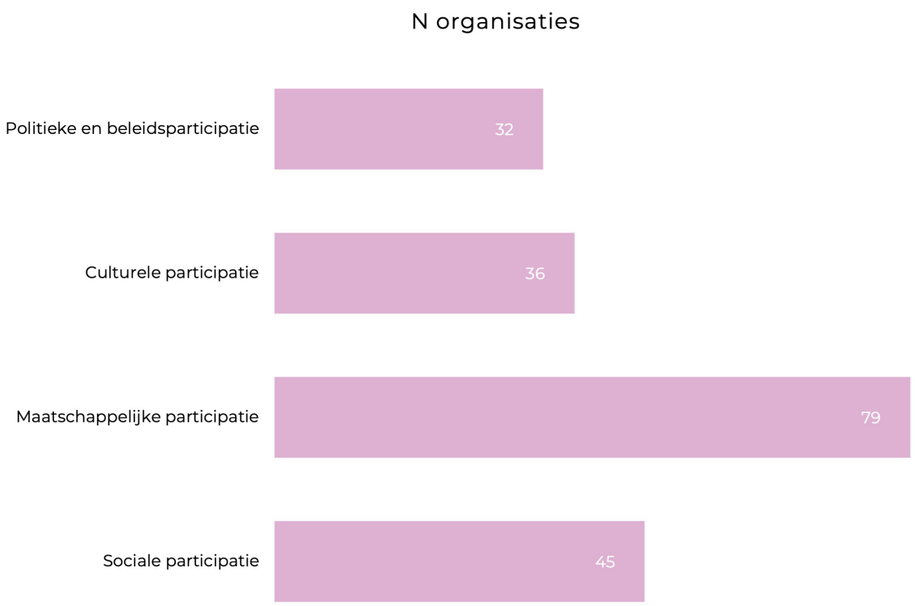
Het begrip ‘participatie’ is van oudsher een handelsmerk van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Het is ondertussen een erg beladen begrip geworden, ook in het middenveld, de wetenschap en bij de overheid. Participatie is een containerbegrip ge-

worden. Ook in de subsidieaanvragen krijgt participatie uiteenlopende invullingen en betekenissen. Bovendien evolueert het denken over en het stimuleren van participatie in een samenleving die zelf voortdurend verandert. Toenemende diversiteit, digitalisering, polarisering, nieuwe vormen van uitsluiting, veranderende verhoudingen tussen overheid, markt, burger en middenveld ..., al die ontwikkelingen dwingen sociaal-cultureel volwassenenorganisaties om steeds opnieuw te zoeken naar nieuwe invullingen en vormen van participatie.

Om een weg te banen in de veelheid aan betekenissen en benaderingen van participatie biedt het decreet 'sociaal-cultureel volwassenenwerk' ankerpunten. Daar worden vier verschillende vormen van sociaal-culturele participatie onderscheiden: sociale, culturele, maatschappelijke en politieke en beleidsparticipatie. 113 organisaties bespreken minstens één van die vier vormen van sociaal-culturele participatie in hun subsidieaanvraag:

- sociale participatie: deelnemen aan en deelhebben in informele netwerken
- maatschappelijke participatie: deelnemen aan en deelhebben in maatschappelijke instituties
- culturele participatie: deelnemen aan en deelhebben in kunst en cultuur
- politieke en beleidsparticipatie: deelnemen aan en deelhebben in politiek en beleid

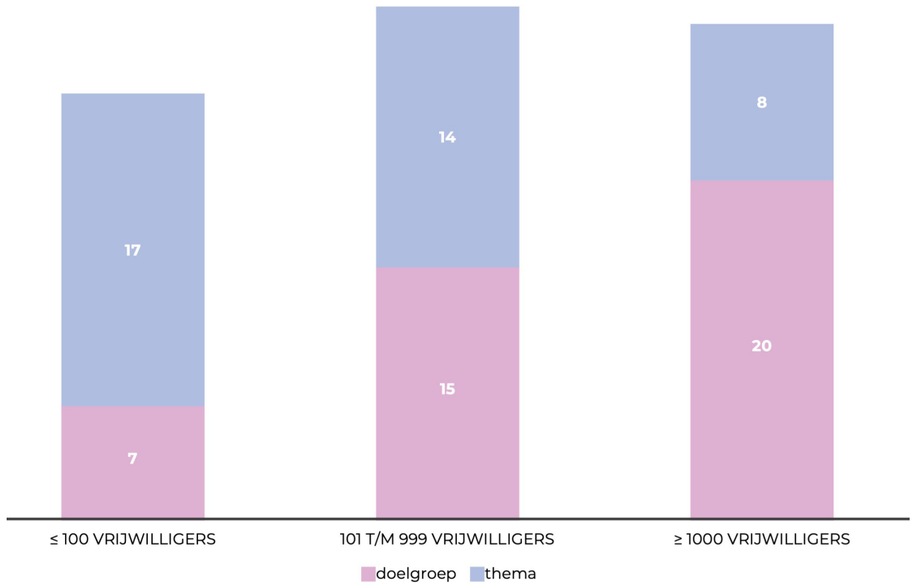
Figuur 4:
Sociaal-culturele participatie in de subsidieaanvragen naar aantal organisaties (N=113)

In hun subsidieaanvraag besteden 79 organisaties zeer expliciet aandacht aan maatschappelijke participatie. Daarvoor gebruiken ze de concepten 'emancipatie' en 'empowerment'. Organisaties die sociale participatie in hun subsidieaanvraag benadrukken, verwijzen naar inclusie en gelijke kansen om hun visie te duiden. Bij culturele participatie vullen organisaties cultuur hoofdzakelijk in als de kunsten en in beperktere mate ook als culturele diversiteit en religieuze zingeving. Politieke en beleidsparticipatie duiden ze met behulp van de begrippen deliberatieve democratie, participatieve democratie of democratische participatie. Daarmee benadrukken ze hun inzet op 'deelhebben' aan publieke debatten en politieke besluitvorming veel meer dan aan 'deelnemen' aan verkiezingen, kenmerkend voor de representatieve democratie.

Vrijwillige inzet
In minstens 60 organisaties nemen vrijwilligers, naast ondersteunende taken, ook taken op in de kernprocessen van de organisatie. Denk aan besturen, organiseren, vertegenwoordigen, begeleiden van groepen en bepalen en onderbouwen van standpunten. Dat maakt de vrijwillige inzet van geëngageerde burgers bepalend voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Vrijwilligers zijn voor alle 131 organisaties erg belangrijk, ook al werken themaorganisaties met relatief minder vrijwilligers dan doelgroeporganisaties.

Figuur 5:
Thema- (39/61) en doelgroeporganisaties (42/57) opgedeeld naar aantal vrijwilligers

Niet alle organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk gaan op dezelfde manier aan de slag met hun vrijwilligers. 82 organisaties kunnen we op basis van hun subsidieaanvraag helder toewijzen aan een van de volgende drie types vrijwilligersorganisaties:

- vrijwilligersgestuurd (22 organisaties): organisaties waar vrijwilligers de initiatiefnemers en trekkers zijn en beroepskrachten hen ondersteunen. Vooral bij kleine en recent opgerichte organisaties nemen vrijwilligers het heft in handen. Dat doen ze ook bij een aantal grotere doelgroeporganisaties.
- vrijwilligersondersteund (22 organisaties): organisaties waar vrijwilligers een ondersteunde rol opnemen en beroepskrachten ontlasten. In organisaties die een uitgesproken dienstverlening ontplooien en bij een aantal kleine organisaties nemen vrijwilligers taken over om beroepskrachten te ondersteunen.
- hybride (38 organisaties): organisaties met een wisselwerking tussen vrijwilligers en beroepskrachten. Afhankelijk van hun inzet en engagement kunnen vrijwilligers zowel sturen als ondersteunen.

3.2 Maatschappelijke ontwikkelingen in het vizier

Al die door burgers en vrijwilligers gedreven initiatieven spelen in op ontwikkelingen en tendensen in hun omgeving. Ontwikkelingen op vlak van diversiteit, digitalisering en duurzaamheid krijgen veruit de meeste aandacht. Niet alleen culturele diversiteit, ook andere verschillen die een rol spelen in de samenleving komen aan bod. Sociaal-cultureel volwassenenorganisaties zoeken zelf naar een goede verhouding tot de diversiteit in onze samenleving. Sommige organisaties gaan daar verder in en willen de relatie tussen verschillende gemeenschappen verbeteren. Voor organisaties uit de stroom 'duurzaam (samen)leven' is duurzaamheid van strategisch belang. Voor veel andere organisaties speelt duurzame ontwikkeling als een actuele en relevante kwestie, maar dan iets meer op de achtergrond. Digitalisering daagt sociaal-cultureel volwassenenorganisaties operationeel uit. Ze zien kansen en uitdagingen om de eigen werking digitaal verder uit te bouwen. Daartoe werven ze meer en meer profielen met expertise op vlak van communicatie en technologie.

Ook de veranderende relaties tussen het middenveld, de markt, de overheid en burgers houden sociaal-cultureel volwassenenorganisaties bezig. Soms ligt de focus daarbij op één actor, andere keren op een krachtenveld met meerdere actoren. Heel wat organisaties zien nieuwe mogelijkheden in opkomende burgerinitiatieven. Verder is de sector erg verontwaardigd over sociale ongelijkheid en toont ze zich bezorgd over welzijn, welbevinden, veerkracht en gezondheid. Meer en meer wordt daarbij verwezen naar eenzaamheid. Ook de vergrijzing ontsnapt niet aan de aandacht van veel organisaties. Individualisering en polarisering zijn ontwikkelingen die vooral als een bedreiging overkomen. De wijze waarop het maatschappelijk debat vandaag wordt gevoerd (stereotypering, taboes, desinformatie, framing, populisme, fake news ...) baart heel wat sociaal-cultureel volwassenenorganisaties zorgen.

3.3 Een eigen 'sociaal-culturele' bijdrage aan de samenleving

Sociaal-cultureel volwassenenorganisaties leveren een eigen civiele bijdrage aan de samenleving. Minstens 76 organisaties uit de sector dichten zichzelf expliciet een rol in de publieke sfeer toe. Ze zijn actief betrokken in publieke debatten of trekken de aandacht van beleidsactoren, marktspelers, andere middenveldspelers en burgers voor de noden, verwachtingen en wensen van hun doelgroep. Vaak ontwikkelen en onderbouwen ze daarvoor eigen uitgesproken standpunten. Soms kiezen ze ervoor om zelf geen expliciet standpunt te ontwikkelen of in te nemen, maar om meer kwaliteit in het publieke debat na te streven. Dan reiken ze feitelijke en onderbouwde informatie aan en creëren ze ruimte voor tegenspraak.

Bovendien expliciteren 83 organisaties hun rol in het versterken en verbinden van burgers, groepen en gemeenschappen. Sommige organisaties benadrukken daarbij het belang, de betekenis en de actuele waarde van verenigingswerk. In min of meer autonome groepen dragen vrijwilligers, leden en deelnemers dan bij aan de realisatie van de doelen van de organisatie of vinden lotgenoten een sociaal netwerk dat ze zelf mee uitbouwen.

30 organisaties benadrukken in hun subsidieaanvraag hoe ze zelf zoeken naar nieuwe antwoorden op maatschappelijke vraagstukken of burgers, groepen en organisaties faciliteren in hun zoektocht naar alternatieven. Daarmee spelen ze in op kwesties zoals voeding, mobiliteit en klimaat, ontwikkelen ze nieuwe vormen van solidariteit of faciliteren ze alternatieven voor structurele knelpunten in specifieke maatschappelijke domeinen zoals zorg, werk of wonen.

Onderliggend vinden we in de 131 subsidieaanvragen gelijkaardige vooronderstellingen over de wijze waarop sociaal-cultureel volwassenenorganisaties maatschappelijke verandering bewerkstelligen:

- *"geen maatschappelijke verandering zonder verbinding"*
  Sociaal-cultureel volwassenenorganisaties vinden verbinding tussen burgers,

groepen en gemeenschappen en verbinding tussen burgers en maatschappelijke instellingen noodzakelijk om verandering in de samenleving te bewerkstelligen.

- *"verander mensen (meer kritisch, reflexief, bewust, weerbaar, sensitief, competent, verantwoordelijk ...) en zij zullen de samenleving veranderen"*
  Sociaal-cultureel volwassenenorganisaties trekken publieke aandacht voor het eigen kritisch standpunt of faciliteren een open debat. Meestal balanceren ze tussen beiden benaderingen. Zo versterken ze het potentieel van burgers, groepen en gemeenschappen om actief bij te dragen aan de samenleving.
- *"kleine experimenten dragen bij tot grotere maatschappelijke veranderingen"*
  Heel wat organisaties tonen met leerrijke praktijken op kleine schaal dat het anders kan. Anders betekent vaak ook met meer medezeggenschap van alle betrokkenen of van een specifieke doel- of kansengroep. Trial and error, experimenteren, al doende leren, pionierswerk en mogen mislukken kenmerken die eerste stap. In een tweede stap valoriseren sociaal-cultureel volwassenenorganisaties de lessons learned.

3.4 Samenwerken en netwerken

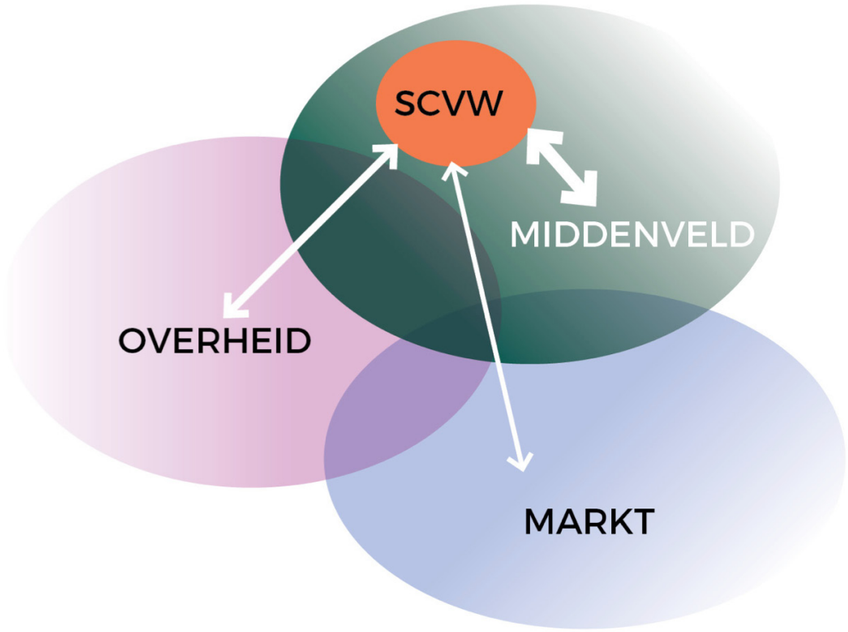
Om hun eigen bijdrage aan de samenleving te leveren, gaan sociaal-cultureel volwassenenorganisaties doelbewust relaties aan met andere middenveldspelers, met vertegenwoordigers van de overheid (zowel politici als ambtenaren) en met marktspelers. Ook via die relaties vullen ze hun rol als civiele actor specifiek in.

Ze werken samen en netwerken met andere middenveldspelers en met initiatiefnemende burgers. Sommige sociaal-cultureel volwassenenorganisaties zijn een onderdeel van een grotere organisatie die ook buiten de sector heel wat initiatieven op het middenveld neemt. Zo'n samenwerking kan ook over de landsgrenzen. Sommige organisaties zijn spin-offs van al bestaande sociaal-cultureel volwassenenorganisaties waarmee ze blijven samenwerken. Daarnaast zijn er tal van meer losse en tijdelijke samenwerkingsverbanden. In thematische verbanden of verbanden van organisaties die met dezelfde doelgroep aan de slag gaan, zien meerdere organisaties mogelijkheden om hun invloed op de samenleving te vergroten. Andere keren bieden samenwerken en netwerken kansen om de eigen aanpak te optimaliseren, bijvoorbeeld om het publiek te verbreden, te verdiepen of te vernieuwen, de werking van de organisatie te professionaliseren of om lokale of regionale verankering mogelijk te maken. Daarvoor zijn de 13 regionale organisaties en heel wat doelgroeporganisaties veelgevraagde partners.

Sociaal-cultureel volwassenenorganisaties werken ook vaak met overheden samen. Hun relaties met ambtenaren en politici tonen een gemengd beeld van partnerschappen, strijd en afhankelijkheid. Soms faciliteren ze samen veranderingsprocessen in de samenleving. Andere keren nemen ze een kritische houding aan en beogen ze veranderingsprocessen in het overheidsbeleid. Ook financiële motieven spelen een rol in de relaties van sociaal-cultureel volwassenenorganisaties met overheden. Subsidies vormen immers een belangrijke bron van inkomsten.

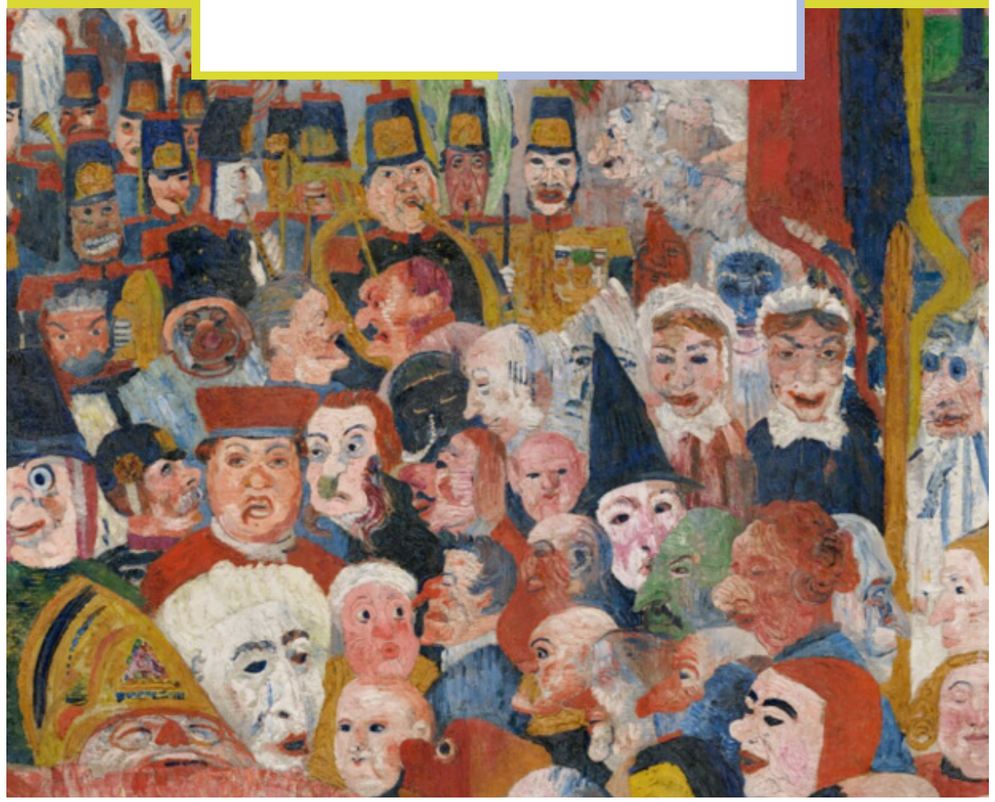
Ook al wijzen heel wat sociaal-cultureel volwassenenorganisaties op een bepalende rol van marktspelers voor de veranderingsprocessen die ze in de samenleving beogen, toch rapporteren ze in hun subsidieaanvragen in mindere mate over strategische relaties met die marktspelers. Als ze dat doen, is dat vaak vanuit een kritische houding. Dat valt des te meer op bij organisaties die we in de stroom 'duurzaam (samen)leven' situeren. Meestal wordt in vrij algemene termen naar marktspelers verwezen. De vele verwijzingen naar de mediasector en -bedrijven in de subsidieaanvragen vormen daarop een uitzondering. Zij worden meer dan eens vermeld door hun belangrijke rol in de publieke sfeer en in publieke debatten.

Figuur 6:
Sociaal-cultureel volwassenenorganisaties en hun relaties met andere actoren.

Via al die relaties dragen groepen burgers, vrijwillige burgers en hun sociaal-cultureel volwassenenorganisaties op een eigen sociaal-culturele wijze bij aan de vormgeving van onze samenleving. Hoe dikker de pijl tussen actoren in de figuur, des te meer samenwerking en netwerking ze rapporteerden in hun subsidieaanvragen.

4
Bronnen

4 Bronnen

Besluit van de Vlaamse Regering betreffende de uitvoering van het decreet van 7 juli 2017 houdende de subsidiëring en erkenning van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. (2017). Vlaamse codex. https://codex.vlaanderen.be/PrintDocument.ashx?id=1028624&datum=&geannoteerd=false&print=false (geraadpleegd op 27 maart 2023).

Jans, M. & Van Gucht J. (2022). Stromen in de civiele samenleving. Brussel: Socius.

Spierts, M. (2015). Sociale professionals in 2020. Een toekomstagenda voor Movisie-vakmanschap. Utrecht: Movisie.

Suykens, B., Verschuere B. & De Rynck, F. (2018). Sociaal-cultureel werk te koop? Over de oorzaken en vormen van hybridisering richting markt. Gent: Universiteit Gent

Van den Eeckhaut, G. (2018). Burgerschap en civiele maatschappij. In: F. Dhont. Gemeen.d. Brussel: Socius. pp. 93 – 108.

colofon

Tien stromen uit de civiele samenleving in Vlaanderen en Brussel
is een uitgave van:

Socius, Steunpunt sociaal-cultureel werk vzw
Sainctelettesquare 19
1000 Brussel

BE 0430 838 564
RPR Brussel

T 02/215 27 08
E welkom@socius.be
W www.socius.be

Redactie: Marc Jans
Eindredactie: Mieke Vasseur
Vormgeving: Ingrid Matthijs
Afbeelding: De Intrede van Christus in Brussel in 1889, James Ensor, Getty Museum (publiek domein)

Brussel, april 2023

D/2023/4393/8

socius.

steunpunt sociaal-cultureel werk

— socius.be